

33. Там само. – С. 301.
34. Алексеев А. Ю. Скифская хроника (Скифы в VII–IV вв. до н. э. : историко-археологический очерк) / А. Ю. Алексеев. – СПб., 1992. – 206 с.
35. Алексеев А. Ю. Хронография Европейской Скифии VII–IV веков до н. э. / А. Ю. Алексеев. – СПб., 2003. – С. 274–275.
36. Сльников М. В. Тамгоподібні знаки на вістрях стріл скифського часу / М. В. Сльников // Матеріали IV Міжнародної археологічної конференції студентів і молодих вчених. – К., 1996. – С. 150–151.
37. Там само. – С. 151.
38. Там само. – С. 150.
39. Ольховский В. С. Тамга (к функции знака)... – С. 75.
40. Сльников М. В. Вказ. праця. – С. 150.
41. Ленц Э. Э. Вказ. праця. – С. 67.
42. Ленц Э. Э., Веселовский Н. И. Вказ. праця. – С. 161.
43. Алексеев А. Ю., Мурзин В. Ю., Ролле Р. Вказ. праця.
44. Сльников М. В. Вказ. праця. – С. 150.
45. Там само. – С. 151.
46. Алексеев А. Ю. Наконечники стрел из Александропольского кургана... – С. 300–301.
47. Бабенко Л. И. Песочинский курганный могильник скифского времени: Монография / Л. И. Бабенко. – Харьков, 2005. – 284 с.
48. Гречко Д. С. Населення скифського часу на Сіверському Дінці / Д. С. Гречко. – К., 2010. – 286 с.
49. Чугунов К. В. Бронзовые наконечники стрел скифского времени Тувы / К. В. Чугунов // Мироззрение. Археология. Ритуал. Культура. – СПб., 2000. – Рис. 2, 11, 1; рис.4, 11, 13–15.
50. Худяков Ю. С. Вказ. праця.
51. Там само. – С. 108, рис. 1, 24–29.
52. Там само. – С. 107.
53. Там само.
54. Болтрик Ю. В. Срібна фіала з Семикинської Могили / Ю. В. Болтрик, М. Ю. Трейстер // Археологія. – № 2. – 2010. – С. 64.
55. Алексеев А. Ю., Мурзин В. Ю., Ролле Р. Вказ. праця. – С. 96.
56. Кубарев В. Д. Знаки на стрелах древних кочевников Алтая / В. Д. Кубарев // Сохранение и изучение культурного наследия Алтайского края : Материалы науч.-практ. конф. – Барнаул, 1995. – Вып. V, ч. II. – С. 103, рис. 1.
57. Там само. – С. 101.
58. Там само. – С. 102.
59. Бородовский А. П. Древнее косторезное дело юга Западной Сибири (вторая половина II тыс. до н. э. — первая половина I тыс. н. э.) / А. П. Бородовский. – Новосибирск, 1997. – С. 123.
60. Кочеев В. А. Знаки на стрелах... – С. 59.
61. Там само.
62. Кубарев В. Д. Вказ. праця.
63. Сльников М. В. Вказ. праця. – С. 151.

O. Lifantiy

TIMELINE OF STUDING MARKS ON BRONZE ARROWHEADS FROM SKIFF ERA

This article is devoted to the history of studying marks on the bronze arrowheads of the Scythian period. The author analyses development of conceptions concerning the purpose, meaning and origin of signs. Besides the question of the holes on the hub of this type of weapon was considered.

Keywords: marks on the arrowheads, Scythian Period, North Pontic.

УДК 903.23-035.3:2-526.3(395)

Сай Т. М.

НАБІР ДЕРЕВ'ЯНОГО ПОСУДУ З ОСИПОВОЇ МОГИЛИ

У статті розглянуто набір дерев'яного посуду зі скифського кургану Осипова Могила в Поінгуллі. Здійснено аналіз комплексу посуду на тлі подібних знахідок з інших пам'яток. Зроблено спробу визначити місце дерев'яного посуду в житті скифських племен.

Ключові слова: скифи, дерев'яний посуд, ритуальний посуд, блюдо, дворучна чаша, культ.

Дерев'яний посуд – один із видів артефактів, що з плином часу зазнає руйнації, тому дослідники ставилися до нього як до джерела другого плану, яке має досить обмежений інформаційний ресурс. Нині відбувається процес поновлен-

ня цікавості до дерев'яного посуду, можливо, на тлі нових знахідок, насамперед з Філіповського кургану [1].

Добре збережені знахідки дерев'яного посуду є достатньо нечисленними в масиві артефактів

матеріальної культури скіфів. Тому на особливу увагу заслуговують матеріали з Осипової могили. Побіжно скіфологи зверталися до цих матеріалів (Ю. С. Гребенніков, В. А. Рябова) [2]. Осипова могила (курган № 5), що знаходилась біля с. Булгакове (Ново-Георгіївка), Баштанського району Миколаївської області [3], входила до курганної групи з п'яти насипів, мала діаметр 22 м. Насип її був оточений кромлехом з вапняку, тривалий час він розорювався, тому висота сягала лише 0,8 м. Датується курган IV ст. до н. е. Під курганом відкрито чотири скіфських могили. Становить інтерес могила № 2, саме в ній було знайдено дерев'яний посуд, про який ідеться в статті. Поховальна споруда складалася з вхідної ями і камери, розміри якої становили 3,3×2 м. Біля північної стінки камери лежали поряд два кістяк, чоловічий і жіночий. Поховані були покладені на трав'яну підстилку, перекриту шкірою. Біля голови жінки знайдено бронзове дзеркало із залізною фігурною ручкою, ліворуч спис і більше десятка бронзових наконечників стріл. Кістяк жінки прикрашали три золотих і одна бронзова каблучки, срібна гривна і бронзове скроневе кільце. Рукава одягу були розшиті намистинами. Пучок стріл з дротиками було покладено поверх жіночого тіла. Під черепом виявлено мішечок – амулет з двома отворами для підвішування. Біля ніг знайдено скупчення дерев'яних предметів. Швидше за все вони перебували в скриньці, від якої залишилися невеликі фрагменти, на одному з яких зображено грифона. Поряд лежало дві шкатулки, також дерев'яні. Одна на вигляд прямокутна, витягнута з трьома відділеннями і кістяним замком. У відділеннях знайдено чотири зерна проса і чотиригранні дерев'яні бляшки. На кришці шкатулки є напис давньогрецькими літерами. Інша шкатулка – квадратна з кришкою із зображенням оголеної жінки. Недалеко два веретена, фрагменти гребеню, дерев'яний грибок, пласке, виготовлене зі стінки амфори, прясло.

Біля чоловіка знаходився шкіряний сагайдак з кількома десятками стріл. У південно-східному куті камери поховання близько до входу стояла амфора і бронзовий казан, наповнений кістками тварин.

За головами похованих знайдено набір дерев'яного посуду. Він є винятковим через добру збереженість, що дає можливість краще вивчити деталі посудин. У більшості випадків від посудин лишаються переважно фрагменти, тлін або металеві аплікації чи цвяхи, які свідчать про наявність дерев'яного посуду. У випадку з комплексом Осипової могили маємо справу з цілими формами і тому відпадає потреба в реконструкції, які часто призводять до суб'єктивних суджень. Набір дерев'яного посуду включав: дві дерев'яні таці, чашу та дворучну чашу. На жаль,

сьогодні ми можемо бачити лише одну тацю, що майже повністю збереглась (фонди ІА НАНУ). Вона напівовальної форми, розмірами 29 × 51 см. У вузьких частинах овалу бортик виступає, утворюючи ручки. Одну з ручок пошкоджено. Вінця заокруглено. Висота стінок 5–4 см. Товщина стінок 5 мм, товщина дна 1,5–1 см. Таця зроблена з цільного фрагмента дерева (рис. 1). Друга таця не збереглась. У звітах О. Г. Шапошнікової зображення також відсутнє. За описом автора розкопок, на тацях лишилися кістки вівці і залізні ножі з кістяною ручкою. Ця традиція офірування жертвовної тварини відома ще за часів бронзи у скотарських племен, які так само клали на блюда чи підноси м'ясо тварини. Така традиція сприяла поширенню різноманітних форм таць, серед яких відомі: круглі, овальні, вісілкоподібні. Всі вони виготовлялися з дерева [4]. Скіфи продовжили традицію, їхні блюда виготовлено з цільного шматка дерева або зроблено з дерев'яних дошок, скріплених залізними скобами, цвяхами, обоймами, дротом [5]. Блюдо-таця з Осипової могили цікаве ще і тим, що має ручки, адже більше поширені ці артефакти без ручок. Крім цього поховання, блюда з ручками знайдено в с. Нагірне біля м. Орджонікідзе курган № 6, Трибратньому кургані № 2 (поховання 3) біля Керчі [6]. Набір посуду в Трибратньому кургані і в Осиповій могилі дуже подібні: два дерев'яні блюда з ручками також були в парному похованні, а серед супроводжувального інвентаря як чоловіка, так і жінки – зброя (списи, наконечники стріл), прикраси, дзеркало, дерев'яна коробочка, стилізована під жабку. Блюда в Трибратньому кургані розташовувалися біля ніг похованих, а не за головами, як в Осиповій могилі [7].

Наявність ручок на блюдах вказує на використання їх в повсякденному житті для подавання страв, що в умовах кочового життя було досить зручно, а блюда великих розмірів могли замінювати навіть столи.

Між блюдами розміщувалася дерев'яна чаша, що розвалилася, схожа на піалу. По вінцях цю чашу декорували рядком цвяхків (на жаль, детальна інформація про них відсутня). Скіфським дерев'яним чашам притаманне оздоблення зо-

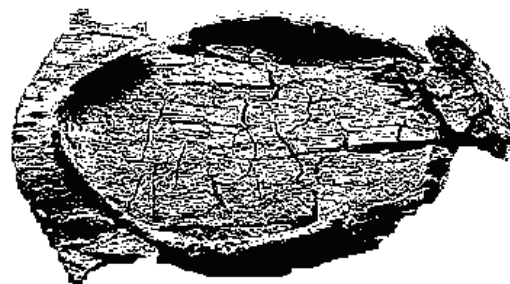

Рис. 1. Дерев'яне блюдо з кургану Осипова могила

лотими і срібними платівками, які кріпилися до посудини цвяхами, а такий спосіб декорування посудини поки що єдиний.

Поряд зі згаданим посудом стояла округла дворучна посудина. Тривалий час дослідники цей тип дерев'яних артефактів називали по-різному: мискою, кубком, вазою [8]. Доречнішу назву запропонувала В. О. Рябова [9], а саме – дворучна чаша. Вона мала округлу форму з ледь піднятими вінцями. Ручки закріплені дещо піднято догори. Чашу було видовбано з наросту (капу) на дереві, на що вказує нижня деформована частина. Вона мала кришку також дерев'яну, до того ж із внутрішнього боку кришки було вирізане коло, що мало «сідати» на вінчик посудини. Ймовірно, кришка кріпилася до корпусу посудини за допомогою шарнірної конструкції (рис. 2).

Рис. 2. Дворучна чаша і кришка з кургану Осипова могила

Такий тип посудин широко представлений у скіфів. Він трапляється як серед дерев'яного, так і металевого посуду. Схожу дворучну чашу знайдено в Мордвинівському кургані (рис. 3, 1) [10], але без кришки, проте з ручками, які кріпилися горизонтально. Більше відомо дворучних чаш, декорованих золотим і срібним окуттям. Серед них чаша з Частих курганів (курган № 1, 2), Бердянського кургану (рис. 3, 2), Олександропольського кургану [11]. Зазначимо, не лише на території причорноморських степів використовували дерев'яні чаші. Весь євразійський пояс від Дунаю до Алтаю, де проживали споріднені скіфам

іраномовні номади, насичений дерев'яним посудом, серед нього є і дворучні чаші. Це знахідки з Філіппівського та Іпатівського курганів [12].

Подібна форма повторюється і в золотих, і срібних чашах з кургану Солоха (рис. 3, 3), Гайманової та Чмиревої могил (рис. 3, 4) [13]. В. О. Рябова пов'язувала появу ручок на чашах з наслідуванням ручок на грецьких кіліках і канфарах [14].

Така думка цілком слушна, але на сьогоднішній день з відкриттям знахідок в могильнику Філіппівка можна вважати, що дворучні чаші, як в Причорномор'ї, так і на Уралі, були поширені в V–IV ст. до н. е. і тому, якщо скіфи могли запозичити ручки з грецьких кіліків і канфарів, то населення Приуральського степу – навряд чи.

Яке ж призначення цього набору дерев'яного посуду? Звичайно дерев'яні чаші використовували в побуті, оскільки вони достатньо зручні в умовах постійних переїздів. Однак на те, що дерев'яні чаші є ритуальними, культовими, вказали М. І. Веселовський, М. І. Ростовцев [15]. О. В. Антонова наголошує, що річ, яка в побуті виступає як утилітарний предмет, в ритуальному дійстві поєднує всі семантичні зв'язки міфологічних парадигм. При здійсненні ритуалу всі характеристики посуду – форма, матеріал, декор – наповнюються смисловою глибиною і саме таким чином посудина пов'язується з образами міфів [16].

Культ дерев'яних чаш відомий за часів бронзи і пов'язаний з культом соми [17]. В. К. Федоров на матеріалах вже згаданого нами Філіппівського кургану виділяє ритуальний посуд для відправ культу соми і це – саме дерев'яні чаші з боковими ручками [18]. Тут слід звернутися до найдавнішого писемного джерела індоіранців «Рігведи» й Авести. Дерев'яний посуд у «Рігведі» згадується перш за все в гімнах, присвячених божественним майстрам Рібху і богові творцю всіх форм Тваштару, що витесав чашу для соми [19].

Так, в гімні «До Рібху» (I 161) постає дерев'яний кубок-чаша шляхетного роду:

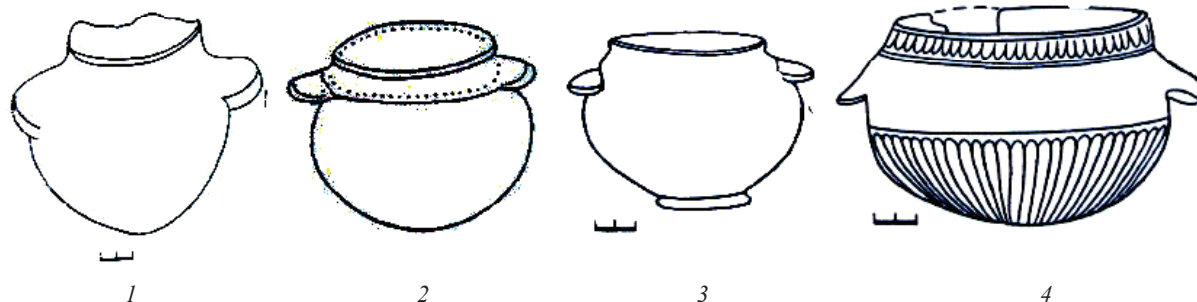

Рис. 3. Дворучні чаші:
1 – Мордвинівський курган (дерево), 2 – Бердянський курган, (дерево, метал),
3 – курган Солоха (метал), 4 – Чмирів курган (метал)

(I 161,1) *Ми не мали кубка шляхетного роду,
О Агні-брат, ми говорили тільки про природ-
ність дерева.*

За наказом богів майстрам Рібху потрібно витесати з одного кубка чотири чаші, тоді вони одержать безсмертя, долю в жертві (соми), тобто стануть богами:

(I 161,2) *З одного кубка зробіть чотири,
Це вам сказали боги. За цим я до вас прий-
шов.*

*О сини Судханвана, якщо ви так зробіте,
То разом з богами станете достойні
жертв.*

Далі згадується, що той самий дерев'яний кубок використовували боги для пиття жертвового напою – соми.

(I 161,5) *Коли Тваштар сказав: «Ми в'ємо
тих,*

*Хто лаяв кубок, який служить богам для
пиття!»*

Майстрів Рібху закликають витесати (створити) різні блага в тому числі і чотири кубка, або чаші. В гімні не вказано конкретно матеріал (дерево), але дієслово *taks* означає займатися теслярством, витесувати і описує дію, характерну для майстрів Рібху, тобто описує операцію, яку проводять з деревом. [20].

Тваштар – бог-творець усіх форм згадується в Рігведі як прекраснорукий. У руках у нього ніж або сокира, що є знаряддями праці теслі, який працює з деревом. Саме Тваштар створив кубок-чашу (*camasa*) богам для пиття соми. Пізніше в Атхарведі він зображений як старець з чашею соми в руках. Тваштар і в Авесті називається творцем форм [21].

Т. Я. Єлізаренкова, досліджуючи і перекладаючи гімни «Рігведи», зазначала, що професія теслі досить давня і добре відома населенню, міфологічні уявлення якого відтворено в «Рігведі». В цьому джерелі згадуються такі типи дерев'яного посуду, як чаші, кубки, ковші. Вони використовуються в ритуалах, пов'язаних з сомою [22].

В. О. Рябова припускала, що дерев'яні чаші, прикрашені металом, в скіфському суспільстві належали воїнам і виконували певні ритуальні функції в релігійних обрядах [23]. Не згодна з останнім припущенням О. Є. Фіалко. На її думку, дерев'яні чаші, оздоблені металом, пов'язані зі скіфами-воїнами та є ознакою особливої відваги, мужності і заслуг. Чаші носять на поясі, з них п'ють вино, можливо, і сому, але не тільки в особливих випадках чи у певних ритуалах, а і в буденному житті. На користь цього припущення дослідниця вказує на наявність слідів ремонтування і зношеності платівок дерев'яних чаш [24]. І справді, в похованнях із чашами серед супроводжувального матеріалу завжди була зброя,

зокрема і у випадку з Осиповою могилою. Образ героя-воїна і чаша пов'язані і в нартовському епосі. Окрім того, що осетинські жерці дерев'яні чаші з пивом, молоком використовували для лікування і визначення майбутнього, міфічна чаша Уацамонга згадується в різних циклах «Нартіади». Чаша Уацамонга виступає як певна особистість, здатна визначати заслуги героя, а не просто функціональна річ. З чашою Уацамонга в «Нартіаді» взаємодіють переважно представники роду воїнів Ахсартатгата [25].

Деякі дослідники, зокрема О. Ф. Королькова [26], пов'язують дерев'яні чаші зі шлюбним обрядом та заупокійним переходом у потойбічний світ. Вона посилається на думку М. І. Ростовцева, який вважав, що посуд округлої форми пов'язаний з культом великої жінки-богині у скіфській релігії, який пізніше в Фанагорії на Боспорі матиме назву культ Афродіти Уранії [27].

Дворучна чаша з Осипової могили має не зовсім типову для скіфських чаш деталь – кришку. Саме завдяки кришці, вміст чаші не виливався, а, можливо, кришка використовувалася в технології для досягання цієї ж соми. Припустимо, скіфи могли застосовувати цю ж чашу, наповнюючи певними компонентами, і потрусивши, одержували магичний напій. Не виключено, що скіфські жінки, готуючи масло чи кумис, використовували цей посуд як збивалку (якщо чаша з парного поховання належала чоловіку, то дворучною чашею, можливо, володіла жінка). Крім того, відомо, що дерев'яний посуд використовували для таких цілей. В похованні кургану 1 Ак–Алах-III всередині дерев'яної посудини були знайдені палички-мутовки для збивання кумису. В алтайській міфології ця дія збивання молока в дерев'яній посудині трактується як акт створення світу [28].

Власниками набору посуду були досить заможні чоловік і жінка, про що свідчать розміри поховальної споруди, а також багатий супроводжувальний інвентар. Ю. С. Гребенников припускає, що жінка могла бути навіть грецького походження, оскільки збереглися дерев'яні шкапулки роботи грецьких майстрів, а також зерниці в мішечку для амулетів, що характерно для грецьких культів [29]. На думку автора, це припущення потребує більш розгорнутішої аргументації.

Цікаво також те, що вперше виявлено подібний склад дерев'яного посуду, адже так звані сервізи були характерні для савроматів. Такі сервізи знайдено в Переволочанському і Філіппівському курганних могильниках [30]. У скіфів набір дерев'яного посуду, декорований платівками, знайдено в схованці північної могили Гайманової могили, Бердянському кургані, Вели-

кій Знам'янци [31]. Отже, комплекс з Осипової могили свідчить, що дерев'яний посуд досить

широко використовувався скіфами, і мав значно більше розповсюдження, ніж вважалося досі.

1. Королькова Е. Ф. Ритуальные чаши с зооморфным декором в культуре ранних кочевников // АСГЕ. – 2003. – № 36. – С. 28–59; Пшеничнюк А. Х. Деревянная посуда из погребений ранних кочевников Урала / А. Х. Пшеничнюк // Уфимский археологический вестник. – 2000. – Вып. 2. – С. 76–78.
2. Гребенников Ю. С. Погребение у с. Булгаково – уникальный памятник скифо-античной культуры / Ю. С. Гребенников // Древние Причерноморье. Чтение памяти профессора Петра Осиповича Карышковского: тез. докл. юбилейной конференции. – Одесса, 1996. – С. 32–33; Гребенников Ю. С. Киммерийцы и скифы Степного Побужья (IX–III вв. до н. э.) / Ю. С. Гребенников. – Николаев, 2008. – С. 102–104; Рябова В. А. Двуручные чаши из скифских курганов / В. А. Рябова // Скифы Северного Причерноморья. – К., 1987. – С. 144–151.
3. Шапошникова О. Г. Отчет о работе Ингульской экспедиции за 1971г. / О. Г. Шапошникова // Науковий архів інституту археології НАНУ – Ф. е. 1971/ 28.
4. Литвиненко Р. А. Деревянная посуда в погребениях срубной культуры Азово-Донецкого региона / Р. А. Литвиненко // Эпоха бронзы и ранний железный век в истории древних племен южнорусских степей. Материалы международной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения П. Д. Рау. – Саратов, 1997. – С. 106–109.
5. Бунятян Е. В. Курганная группа Шевченко III / Е. В. Бунятян // Курганы южной Херсонщины. – К., 1977. – С. 97–128; Граков Б. Н. Памятники скифо-сарматской культуры. Скифские погребения на Никопольском курганном поле / Б. Н. Граков // МИА. – 1962. – № 115. – С. 56–113; Кубышев А. И. Скифские курганы у с. Львово на Херсонщине / А. П. Кубышев, А. И. Николаева, С. В. Полин // Древности степной Скифии. – К., 1982. – С. 130–148; Тереножкин А. И. Скифские курганы Никопольщины / А. И. Тереножкин, В. А. Ильинская, Е. В. Черненко, Б. И. Мозолевский // Скифские древности. – К., 1973. – С. 113–186.
6. Мозолевский Б. Н. Скифские погребения у с. Нагорное близ г. Орджоникидзе на Днепропетровщине / Б. Н. Мозолевский // Скифские древности. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 187–242; Бессонова С. С. Погребение IV в. до н. э. из Трёхбратнего кургана / С. С. Бессонова // Скифские древности. – К., 1973 – С. 243–252.
7. Бессонова С. С. Вказана праця. – С. 244–252.
8. Манцевич А. П. Деревянные сосуды скифской эпохи / А. П. Манцевич // АСГЕ. – 1966. – № 8. – С. 24–39; Онайко Н. А. Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV–III вв. до н. э. / Н. А. Онайко // САИ. – 1970. – ВД-1-27. – С. 36.
9. Рябова В. А. Вказана праця. – С. 144.
10. Манцевич А. П. К вопросу о торевтике в скифскую эпоху / А. П. Манцевич // ВДИ – 1949. – № 2. – С. 216.
11. Замятин С. Н. Скифские могилы «Частые курганы» под Воронежем (Раскопки Воронежской ученой архивной комиссии 1910–1915 гг.) / С. Н. Замятин // СА – 1946. – № VIII. – С. 9–50. – С. 216; Болтрик Ю. В. Бердянський курган / Ю. В. Болтрик, Е. Е. Фіалко, Н. Н. Чередищенко // РА – 1993. – № 3. – С. 140–156; Лазаревський Я. Александропольський курган / Я. Лазаревський // Записки Императорско-го археологического общества. – СПб., 1884. – Т. VII. – С. 24–46.
12. Пшеничнюк А. Х. Деревянная посуда из погребений ранних кочевников... – С. 76–78; Археологические исследования : ГУП «Наследие». Календарь. – 2001.
13. Манцевич А. П. Курган Солоха / А. П. Манцевич. – Л., 1987. – С. 8–46; Бідзіля В. І. Дослідження Гайманової Могили / В. І. Бідзіля // Археологія. – 1971. – № 1. – С. 31–46; ОАК за 1912 г. – Пг., 1916. – С. 132.
14. Рябова В. А. Вказана праця. – С. 149.
15. ОАК за 1912 г. – Пг., 1916. – С. 46; Ростовцев М. И. Скифия и Боспор / М. И. Ростовцев. – Л., 1925. – С. 437.
16. Антонова Е. В. К исследованию места сосудов в картине мира первобытных земледельцев / Е. В. Антонова // Восточный Таджикистан и средняя Азия в системе культур древнего и средневекового востока. – М., 1986. – С. 37.
17. Отрошенко В. В. Деревянная посуда в срубных погребениях Поднепровья / В. В. Отрошенко // Проблемы археологии Поднепровья. – Днепропетровск, 1984. – Вып. 1. – С. 84–96.
18. Федоров В. К. Ритуальная посуда для отправления культа сомы из центрального Филипповского кургана / В. К. Федоров // Семинар. «Ювелирное искусство и материальная культура» : тез. докл. IV коллоквиума в ГЭ. – СПб., 1997. – С. 70–71.
19. Елезаренкова Т. Я. «Ригведа» – великое начало индийской литературы и культуры / Т. Я. Елизаренкова // Ригведа. Мандалы I–IV. – М., 1989. – 768 с.
20. Там само. – С. 744.
21. Топоров В. Н. Тваштар / В. Н. Топоров // Мифы народов мира. Энциклопедия. – М., 1988. – Т. 2. – С. 496.
22. Елезаренкова Т. Я. Вказана праця. – С. 744–745.
23. Рябова В. О. Дерев'яні чаші з оббивками з курганів скіфського часу / В. О. Рябова // Археологія. – 1984. – Вып. 46. – С. 44.
24. Фіалко Е. Е. Дерев'янні чаши – знаки воїнської доблесті у скіфів / Е. Е. Фіалко // Старожитності степового Причорномор'я і Криму. – Запоріжжя, 2004. – С. 269–272.
25. Дюмезиль Ж. Скифы и нарты / Ж. Дюмезиль. – М., 1990. – 229 с.; Хамицаева Т. А. Комментарии / Т. А. Хамицаева // Нарты. Осетинский героический эпос. – М., 1991. – С. 72; Уарзиаты В. Праздничный мир осетин / В. Уарзиаты. – Владикавказ, 1995. – С. 17.
26. Королькова Е. Ф. Вказана праця. – С. 56.
27. Ростовцев М. И. Воронежский серебряный сосуд / М. И. Ростовцев // МАР. – 1914. – № 134. – С. 79.
28. Полосьмак Н. В. Всадники Уккока / Н. В. Полосьмак. – Новосибирск, 2001. – С. 197.
29. Гребенников Ю. С. Погребение у с. Булгаково – уникальный памятник скифо – античной культуры... – С. 33.
30. Пшеничнюк А. Х. Вказана праця. – С. 76–77.
31. Бідзіля В. І. Вказана праця. – С. 32–46; Болтрик Ю. В. Вказана праця. – С. 143–156; Фіалко О. Є. Новий тип дерев'яних чаш у скіфів / О. Є. Фіалко // Археологія. – 1993. – № 1. – С. 46–54; Отрошенко В. В. Раскопки скифского кургана у с. Великая Знаменка / В. В. Отрошенко, Ю. Я. Рассмакин // АО 1984 года. – М., 1985. – С. 285–286.

T. Sai

WOODEN WARE COLLOCATION FROM OSIPOVA MOHYLA

In the article the set of wooden tableware is published from the scythian burial mound of Osipova Grave in Poingulli. The analysis of complex of tableware is carried out on the background of similar finds from other sights. An attempt to define the place of wooden tableware in life of scythian tribes is done.

Keywords: scythians, wooden tableware, sacral tableware, bowl, two-handed bowl, cult.

УДК 902.01:725.963(282.274.318)

Шелехань О. В.

ОБОРОННІ СПОРУДИ СЕВЕРИНІВСЬКОГО ГОРОДИЩА СКІФСЬКОГО ЧАСУ В БАСЕЙНІ Р. ПІВДЕННИЙ БУГ

Статтю присвячено дослідженню фортифікаційних споруд Северинівського городища скіфського часу, розташованого в середній течії р. Південний Буг. Подано спроби реконструкції зовнішнього вигляду та конструктивних особливостей оборонних споруд на різних етапах їх функціонування. Також намічено перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: городище, оборонні споруди, скіфський лісостеп.

Упродовж польових сезонів 2009–2010 рр. об'єднаною польсько-українською експедицією НаУКМА та УАМ під керівництвом Ю. В. Болтрика та М. Ігнашака було проведено роботи з дослідження Северинівського городища. Пам'ятка археології розташована на правому березі р. Ров, правої припливи Південного Бугу. Адміністративно городище розташоване на території Жмеринського р-ну Вінницької обл. Являє собою мисове укріплене поселення підпрямокутної форми з одним двором і однією лінією оборони. З південно-західної напільної сторони захищено валом та ровом, з північно-східної – валом з ескарпом і природним рівчаком. З північної та західної сторін постійно піддається руйнуванню внаслідок прокладення насипу залізниці й ерозії покинутого кар'єра. Сучасна площа городища становить близько 5 га.

Перші пошуки для вивчення фортифікації зазначеної пам'ятки здійснені в 1950-х рр. експедицією ЛГУ під керівництвом М. І. Артамонова [1]. Було зачищено південно-західний край урвища, куди городище безперестанно сповзає до сьогодні. Дослідники констатували наявність під валом культурного шару, що його було представлено ямою із зольним заповненням та вогнищем на кам'яній вимостці. Сам вал було поділено на два

горизонти за наявністю прошарку, пов'язаного з пожежею. На це вказували сліди обгорілої деревини та обпеченої глини. З незрозумілих причин повністю рів досліджено не було. Таким чином, констатовано, по-перше, значний доукріплений час існування поселення та, по-друге, наявність двох будівельних періодів [2].

Під час робіт вдалося здобути нові дані щодо особливостей устрою оборонних споруд Северинівського городища. Нами зроблено переріз та знято п'ять профілів оборонних споруд. Два профілі було знято з ескарпу. Переріз отримали в результаті зачистки тієї ж самої частини валу, що і в 1953 р. Але від попереднього він відстоїть приблизно на 15 м. Адже сучасна лінія урвища значно просунулась вглиб городища внаслідок ерозії.

Переріз 2009 р., перпендикулярний до позадвожньої вісі валу, що був прокладений по лінії південний схід – північний захід, має такий вигляд (рис. 1, 1).

Вал, заввишки 2,65 м від похованого ґрунту і завширшки близько 20 м, складається із шарів глини різного кольору і консистенції. Внутрішня пола «лягає» у заглиблення, котре можна вважати передвалою виїмкою, звідки вибирали ґрунт для насипу. Під внутрішньою полою зафік-